

Wiktor Hahn

"Pisma... wydanie jubileuszowe", T. I-VIII, Zygmunt Krasiński, wyd. Jan Czubek, Kraków 1912 : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 11/1/4, 637-643

1912

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kraśiński Zygmunt: Pisma... Wydanie jubileuszowe. Tomów 8 (tom 8. w 2. częściach). Z portretem autora. (Wydawca Jan Czubek). Kraków, G. Gebethner i Sp., druk. Uniw. Jag., Warszawa, Gebethner i Wolff, 1912, 8-vo, t. I. s. XIX—511, t. II. s. 604, t. III. s. 398, t. IV. s. 422, t. V. s. 432, t. VI. s. 408, t. VII. s. 648, t. VIII. część 1., s. 435, część 2., s. 392.

Najcenniejszym nabytkiem jubileuszu Kraśińskiego jest ośmiotomowe (właściwie dziewięciotomowe, gdyż tom VIII. składa się z dwóch części) wydanie pism poety. Pomyślane jeszcze przez Adama Kraśińskiego, przygotowane po jego śmierci przez wdowę po nim (Wandę, obecnie Zamoyską), która dołożyła wszelkich starań, by wydanie uczynić, o ile to było możliwe, zupełnem, ustalone co do głównych zasad przez osobną komisję, złożoną z S. Tarnowskiego, I. Chrzanowskiego, K. Morawskiego i J. Czubka, miało wydanie to być z jednej strony krytyczne, z drugiej znów strony przez właściwy sposób opracowania i jak najniższą cenę, przystępne najszerszym warstwom społeczeństwa. Przeprowadzenie wydania powierzono wypróbowanej i doświadczonej ręce *Jana Czubka*, tak zasłużonego na polu wydawniczym u nas, który też z powierzzonego sobie zadania wywiązał się jak najsumienniejsze.

Układ wydania jest następujący: I. pisma poetyckie, obejmujące tom I—V., a mianowicie: *tom I.* obejmuje utwory młodzieńcze (1825—1832), *tom II.* „Władysława Hermana“ i „Agaj Hana“, *tom III.* „Nieboską komedję“, „Irydion“ i „Modlitwy“, *tom IV.* „Wandę“, „Noc Letnią“, „Pokusę“, „Herburta“, „Ułamek z poematu“, „Z sycylijskiej podróży kart kilka“, „Trzy myśli“, „Fantazy z życia“, „Przedświt“, *tom V.* „Psalmy przyszłości“, „Rok 1846“, „Dzień dzisiejszy“, „Ostatniego“, „Nieboskiej komedji część I.“; II. utwory liryczne (1833—1858) (tom VI); III. pisma filozoficzne i polityczne (tom VII); IV. utwory francuskie (1830—1832) (tom VIII): w pierwszej części pomieszczono oryginały, w drugiej tłómaczenia, pióra *L. Staffa* i *Z. Morawskiej*.

Przeprowadził więc wydawca układ chronologiczny według czterech działów, odstąpiwszy od tej zasady tylko w jednym wypadku ze względów praktycznych, t. j. pomieściwszy „Władysława Hermana“ nie po *Grobie rodziny Reichstałów*, lecz razem z *Agaj-Hanem* w tomie II-gim. Utwory francuskie z okresu genewskiego pomieścił wydawca w osobnym tomie, utwory zaś polityczne, pisane w języku francuskim, podał razem z polskimi w tomie siódmym, dodając doń tłómaczenia ich polskie pióra *S. Tarnowskiego* i *L. Staffa* w dodatku.

Z pomiędzy wszystkich dotychczasowych wydań dzieł K-go wydanie Czubka jest najzupełniejsze, hr. Kraśińska powierzyła mu bowiem szereg nieznanych dotąd rękopisów poety, odpisów znajdujących się w jej posiadaniu, zgromadziła nadto dla wydania autografy z innych zbiorów lub przynajmniej dokładne odpisy utworów poety, wreszcie przeglądając wszystkie listy K-go do Delfiny Potockiej, wydo była z nich całkiem nieznanymi utworów lirycznych 17, przerobionych zaś później i ostatecznie wykończonych przez autora 2; ponadto dostarczyły wspo-

mniane listy wiele cennych notatek, objaśniających czas i powstawanie pewnych utworów.

Dzięki tak troskliwemu zebraniu tylu rękopisów, ogłosił wydawca jako rzeczy zupełnie dotąd nieznanne następujące utwory: w tomie I: 1) „Rozmowę 1824-go z 1825-tym rokiem“, 2) „Rozmowę Napoleona z Aleksandrem I. na polach elizejskich“ (wykończoną 1. stycznia 1826 r. w Warszawie), 3) nowelkę: „Syn Botzarisa“, napisaną 16. lutego 1826 r. w Warszawie, ciekawą jako wynik zajęcia się walką o niepodległość Grecyi, 4) „Polskę“, (według wydawcy l. 463 n napisaną w r. 1826, według Kallenbacha w r. 1829; por. obecnie uwagi Z. Gerstmann a w rozprawie: „Patryotyzm Krasińskiego w dobie młodzieńczej“, Stanisławów, 1912, s. 20 uw. 1, 5) powieść „William Wallas“, z r. 1826., pozostającą w ścisłym związku z żywym zajęciem się postacią tego wielkiego bohatera szkockiego w ówczesnej literaturze zagranicznej: w naszej literaturze nieco później snuje tragedję na tle jego losów J. Słowacki — a w kilkadziesiąt lat później Józef Szujski, 6) „Zniszczenie Ipsary“, z r. 1826, tłómaczenie z dzieła Raffaela o rewolucyi Greków, 7) „Joannę d'Arc“, powieść z dziejów francuskich XV. wieku, z r. 1827, 8) „Paryzynę“ z maja r. 1829, tłómaczenie prozaiczne poematu Eyrona, 9) Gawędę „Panie Kochanku“, napisaną w kwietniu 1831.r. w Genewie, wprowadzającą po raz pierwszy postać tego księcia do poezyi polskiej, pod wpływem tradycyjnego kultu o nim, przechowującego się w rodzinie matki, tak ściśle związanej z domem radziwiłłowskim (por. moje uwagi w jednodniówce: „Ku czci Krasińskiego“, Kraków—Lwów 1912, s. 18). *W tomie IV.* 10) „Herburta“, fragment powieści, napisanej według Czubka w r. 1837, według J. Kallenbacha w r. 1834. O samym fragmencie i jego znaczeniu por. liczne wzmianki w tegorocznym Pamiętniku literackim s. 157 nn., 226, 224 nn, 11) „Ułamek“ z poematu (z r. 1839.), opiewającego miłość do Delfiny Potockiej, *w tomie V.:* 12) fragment utworu dramatycznego p. t.: „Rok 1846.“, przypominający budową trzecią część Dziadów — *w tomie VI.* 41 utworów lirycznych, t. j. 13) Modlitwa „Boże wysłuchaj“, 14) Modlitwa „O Jezus Chryste...“, 15) „Weź ten prosty krzyż biały“, 16) „Chcę, byś memi szklami“, 17) „W jej zielniku“, 18) „Jak przed wyrzutem“ (72), 19) Aleksandrowi Zygmunt (73), 20) „Wątp ty o wszystkim“ (79), 21) „Śmierć ciała niczem“ (127), 22) „Nowe czasy się zbliżają (133), 23) „Tam, gdzie jezior“ (145), 24) „Aniele mój“ (151), 25) „Bądź mi aniołem!“ (167), 26) „Cny wojewodo“ 170), 27) „O, mówcie, ludzie“ (175), 28) „Powiedz mi, powiedz“ (180), 29) „O serce moje“ (181), 30) „Są przeznaczenia“ (183), 31) „Oto losu będzie łaska“ (186), 32) „Pieśń melodyjna“ (189), 33) „I ja też z światem“ (190), 34) „W tych kartkach kilku“ (191), 35) „Pannie Katarzynie“ (192), 36) „Dosyć mi, dosyć“ (193), 37) „Ani Prometej“ (195), 38) „Choć mnie już nie ma“ (198), 39) „Zaiste miłość“ (201), 40) „Ach serce chore“ (202), 41) „Módl się, jak nicość“ (206), 42) „Daj jej, o Panie“ (208), 43) „O, wyście podli“ (211), 44) „Ja błagam ciebie“ (223), 45) „Do St. Koźmiana“ (225), 46) „O morze wieków“ (231), 47) „Tyś nie śmierci

łup“ (232), 48) Modlitwa „Ty przenajświętsza“ (234), 49) „Mord elektrycznym prądem (244), 50) „Później czy wcześniej“ (251), 51) „Do Adamowej Potockiej“ (258), 52) „Świat wybawienie“ (259), 53) „W twoim ze śmierci“ (272), najciekawszy ze wszystkich pomieszczonych w tym tomie pomniejszych utworów, „jako ostatnie słowo K-o do narodu, poetycki jego testament, zawierający ostatnie przestrogi i ostatnie wskazówki“, (54) „Pokłosie“ (278), pod którym to tytułem umieścił wydawca 12 urywków wierszowanych, conceptów, żartów rymowanych, nie obojętnych dla charakterystyki i bliższego poznania K-o.

Najwięcej materiału nowego zawierają tom siódmy i ósmy. *W tomie VII.* ogłoszono po raz pierwszy: 55) „Gnosis“, studium napisane w r. 1844, (por. s. 633, gdzie wydawca sprostował datę 1842, podaną poprzednio na s. 148), 56) „De l'ether“, fragment pozostający w związku ze znanymi próbami eterowymi K-o (por. także Pam. lit. 1912, 225), napisany w Nicei 12. lutego 1847, 57) „Magnetyczność“ rozprawka z r. 1857, 58) „Deux piussances, broszura napisana prawdopodobnie w r. 1846, dla ministra Guizota, przestrzegająca przed niebezpieczeństwem, zagrażającym Europie ze strony Rosyi, 59) „Souvenirs pour Adzio“, z których napisał K. tylko wstęp w r. 1847, 60) „Memoire au pape Pie IX“ z 1. stycznia 1848, przeznaczony dla ks. Czartoryskiego, na wypadek „gdyby Polacy uczuli potrzebę odezwania się do papieża z powodu Towiańczyków“; mimo błędnych poglądów jeden z najciekawszych głosów politycznych K-o, 61) „Lettre à M. le comte Louis Mastai (synowca Piusa IX), napisany 4. stycznia 1849 r., w sprawie rzekomego przeniesienia stolicy papieskiej z Rzymu, czego K. odradza 62) „Lettres à M. la Grande-Duchesse de Baden Stephanie, z lutego i marca 1854 r., przeznaczone do przeczytania ich Napoleonowi III., w przededniu wojny wschodniej, 63) „Mémoire à l'empereur Napoleon III“ z października 1854 r., łączy się z nr. 61 pod względem treści, 64) „Recueil d'ukases, z r. 1856, ciekawy zbiór ukazów i rozporządzeń antypolskich, wydanych za Mikołaja I., w latach 1831—1845; w drugiej części memoriału podaje K. szereg koncesyi, jakich żądać należy od Rosyi dla Polski — 65) „Polska“ wobec Europy, szkic z grudnia 1856 r., 66) i 67) „Pierwsze i drugie posłuchanie u Napoleona III., 4. kwietnia 1857. r. i 20. lipca 1858., przynoszące ciekawe, nieznanne dotąd szczegóły z przebiegu obu audyencji w sprawie polskiej, 68) „Uwagi nad dziełem o Rosyi, Europie i Polsce“, (napisanem przez Henryka Kamińskiego“, wydanem w Paryżu w r. 1857), skreślone w r. 1857. *W tomie VIII.* wreszcie znajdują się następujące utwory francuskie, dotąd nieogłoszone drukiem: 69) „Sur la mort“ (zima 1830 r.), 70) „Le soleil était derrière moi (13. marca 1830); przekładu tego artykułu dokonał sam K., pod tytułem „Myśli Polaka przy górze Mont Blanc“ (por. w obecnym wydaniu t. I. s. 277—279), 71) Fragment „Sur un chemin bordé de fleurs“, napisany dla Henryki Willan 18. kwietnia 1830 r.), 72) „Accablé de douleurs“ (20. kwietnia 1830 r.), 73) „Les cimetières et les caveaux“, 8. maja 1830, z dopiskiem: blisko 4 tygodnie po wyjeździe H. Willan, 74) „Oh, que je voudrais“ (22. czerwca 1830 r.),

75) Fragment. „Le rêve d'un homme blasé“ (5. lipca 1830 r.), 76) „Un songe“ (20. września 1830. w Genewie), 77) „Ce fut par une belle soirée d'automne (Reewowi do albumu, 1. października 1830 r.), 78) Fragment: „Sur les bords d'un ruisseau“ (4. oktocr. 1830 r.), 79) Fragment: „J'étais assis près d'un piano“ (10. października 1830 r.), 80) Fragment: „Le jeune chevalier Olivier“ z r. 1830, 81) „Un beau jour d'été“, 82) „Le lit de mort“, fragment, 83) „Un enterrement catholique“, 84) „Sur la vie“ (nr. 81—84 z r. 1830, 86) „Un salon“, 86) „L'exilé“ napisany w marcu 1831, we Florencji, przetłumaczony na j. polski przez samego poetę p. t. „Wygnaniec“ (por. w wydaniu I. 375 nn.), 86) „Il est une plaine“, napisane w Genewie w marcu 1831 r., 88) „A deux reprises différentes“ napisane dla Reevea 8. maja 1831 r. w Genewie, 89) „Le siècle, dans lequel nous avançons“, napisane 11. maja 1831 w Genewie, 90) fragment z 1831 r. (s. 387), 91) „Et où est il maintenant“ 20 stycznia 1832 w Genewie, 92) „Sur le front du pèlerin“ z 1832 r. O tych 92 utworów zupełniejsze jest wydanie jubileuszowe od wydania lwowskiego z r. 1904.

W obszerniejszej nadto redakcyi ukazują się w wydaniu: w *tomie IV.*: 1) „Z sycylijskiej podróży kart kilka“ (z r. 1839) (s. 201) 2) „Fantazya i życie“ z lat 1841—2, w *tomie VI.* wiersze: „W dniu, w którym młody“ (s. 116—121), 4) „Im dalej idę (s. 128—129: dotąd znane były tylko dwie strofy, obecnie przybyło nowych siedm strof), 5) „Do Moskali“ (130—132), 6) „Jakże zaśniesz“ (177—8), 7) „Przy bransoletce“ (228). W *tomie VII.* obszerniejszy tekst traktatu *O stanowisku Polski*, wydawanego dotąd pod mylnym tytułem: *Traktat o Trójcy*.

Dzięki nowemu wydaniu, zapoznaje się czytelnik z całym szeregiem rękopisów K-o, których opisy szczegółowe podaje wydawca w dodatkach krytycznych, pomieszczanych na końcu każdego tomu. Wymieniam tu najważniejsze: Rękopis nr. 1, zawierający utwory z lat 1823—1829 (I 426 n): uzupełnieniem wydania p. Czubka jest rozprawa M. Mazanowskiego: „Młodzieńcze przekłady Z. K. (Księga pamiątkowa Z. Krasieńskiego, 1912, I), w której ogłosił kilka przekładów z tego rękopisu, nr. 9. *Hannę z Ciechanowa* nr. 10. i 11. *Agaj-Hana* nr. 12. *Nieboską Komedję*, (z rękopisu tego składano poemat w Paryżu), nr. 13. *Irydiona*, nr. 20. zbiorowy rękopis (IV, 400), zawierający m. i. *Syna cieniów*, nr. 21. także zbiorowy ze *Snem Cezary*, nr. 22. *Fantazję życia*, nr. 21—37 *Nieboskiej Komedji* część I., nr. 32., 33. i 34. (kopie) zbiorowe, z licznymi wierszami lirycznymi, nr. 35—38: rękopisy pism filozoficznych i politycznych, pomieszczonych w *tomie VII.*, w końcu rękopisy utworów francuskich. — Szczegółowy opis wymienionych tu rękopisów jakoteż pominiętych, podają sumiennie sporządzone dodatki krytyczne, pomieszczone na końcu każdego tomu. Na podstawie niezwykle sumiennego wykorzystania tak bogatego zasobu rękopisów dał wydawca wydanie nie tylko najzupełniejsze, ze wszystkich dotychczasowych, lecz także istotnie krytyczne, podając tekst poprawny, zestawiając nadto w dodatkach krytycznych wszystkie

lekcye oddmienne, nieraz bardzo ciekawe do poznania już to genezy utworów, już to sposobu tworzenia poety.

Z ważniejszych miejsc poprawionych przez wydawcę wymieniam: w *Nieboskiej Komedyi* t. III. s. 36. w. 14 „Mów Panu, co czajesz z. Mów, Panie, co czujesz“ (por. III. 377), III, 71, 25. Szabla twoja --- szkło, Bóg Twój — mara zamiast dotychczasowej lekcyi, będącej istnym nonsensem: Szabla twoja, Bóg twój --- mara (por. III. 381); w *Irydionie* usuwa mylny podpis pod cytatem z Horacego, podawany we wszystkich dotychczasowych wydaniach jako motto z Lukana (por. III. 103. 385), na co zresztą zwróciłem uwagę jeszcze w r. 1898 w broszurze: „Tło historyczne w »Irydionie« Krasieńskiego“ s. 47.

W *Gastołdzie* (I s. 377 w. 13—21) wprowadził wydawca do tekstu z rękopisu dłuższy ustęp, podawany dotąd w przypisku do tego miejsca, lub nawet opuszczany zupełnie; podobnie w *Władysławie Hermanie* (II, 24, w. 21—24), w *Agaj-Hanie* według brulionu wprowadza trzy poprawne lekcye, por. II. 590 n., w tymże utworze uzupełnia jeden wiersz w tekście 434 w. 4; *Z sycylijskiej podróży kart kilka*“ dwa ustępy s. 204—206 i 231—2, których niema wydanie Piniego. W *dniu dzisiejszym* V, s. 144 w. 8. uzupełnia wiersz liczący 7 zgłosek do ośmiu, podaje lepszy tekst wiersza *Modlitwy* (VI 9 i 294 n.), w wierszu *Znów żegniam ciebie* złączył słusznie dwa ustępy, niepotrzebnie przez p. Piniego rozdzielone (VI 321), podobnie przy wierszu *Gdy się przeszłość* (VI 136); w *Lettre sur l'etat actuel de la litterature polonaise* zmienia mylną lekcyę de Varsovie na właściwą de Varmie (VIII, i, 423). Szereg błędów poprawił nadto wydawca w *Ułamku rękopisu słowiańskiego* (I. 359. 17 dłonie z. dłonia, atomy z. ułomy, 364, 4. wiosna z. masa, 365, 2. wśród ciemności z. wśród jasności, 365, 18 rozeznania z. rozerwani).

W *Gastołdzie* 373, 18 krzaki z. krzami, 374, 18 prosić na jutro z. prosić jutro, 379, 17 próby z. prośby. W wierszu *O ziemię włoską* (VI. 93) w. 13. ma brzmieć: Ni, ziemię włoską, dziś mi żal jest ciebie z. O ziemię włoską, dziś mi żal jest ciebie. Wprowadził nadto szereg lekcyi pełniejszych, których zestawienie podał sam na s. XV. nn. tomu pierwszego.

Bardzo ciekawe odmiany tekstu wykazują *Pan trzech pagórków* (I 467—478), *Sen Elżbiety Pileckiej* (I 479—487), *Władysław Herman i dwór jego* (II. 557—588), *Agaj-Han* (II 588—604), *Nieboska Komedya*, *Irydion* — przy tekście *Modlitw* sprostowano na podstawie porównania z autografem kilka pomyłek (por. III 396 nn); charakterystyczne różnice przynoszą też rękopisy *Wandy*, *No-cy letniej*, *Herburta*, *Syna cieniów*, *Fantazji życia*, *Przed-świitu* (na podstawie rękopisu, zawierającego tylko brulion wstępu, porównanego dla wydania przez prof. Kallenbacha). Por. nadto odmiany tekstu przy *Psalmach przyszłości* według rękopisu, przechowywanego w archiwum rodzinnem hr. Sierakowskich, *Dnia dzisiejszego*, *Kilku słów o Juliuszu Słowackim*.

Na podstawie rękopisów lub listów poety, prostuje wydawca tytuły utworów, m. i. *Zamek Wilczki* I 500 n. *Modlitwy* z. Modlitewnika (III 397), *Z sycylijskiej podróży kart kilka* z. Dziennika z podróży po Sycylii (IV 395).

Z utworów przypisywanych Krasińskiemu pomieścił wydawca *Małgorzatę z Zembocina* (I 435) i *Chór dyabłów* (VI 284 i 392 nn.), usunął zaś z wydania utwory mylnie przypisywane K-mu, t. j. *Dolinę Klöntal*, *Ermenoville* (por. I 511), *Krucyaty* (VI 392 n.)

Pragnąc ocenić ściśle wartość wydania nowego jako krytycznego, należałoby porównać wszystkie rękopisy, wykorzystane przez wydawcę, na razie uczynić tego nie można, gdyż istnieje dopiero zamiar złożenia wszystkich rękopisów poety w jednej z bibliotek, przystępnej dla ogółu (VIII, 647). Mimoto jednak na podstawie podanych powyżej szczegółów, można z całą pewnością stwierdzić, że nowe wydanie podaje tekst pism K-go najwierniej i najdokładniej. Stąd też zaledwo kilka uwag mogę podać, po większej części drobiazgowych. Tak np. w wydaniu Piniego niektóre wyrazy pisane są wielkimi literami, np. Lwem, Tygrysem (t. IV., s. 9), p. Czubek pisze je małemi literami, nie zaznaczywszy w odmianach tekstu, jak jest w rękopisie; por. tak samo w „Modlitwach“ III 377 jedność, duch, małemi literami — u Piniego wielkimi i t. p. Przy wariantach do I. części „Nieboskiej Komedyi“ podaje Pini II 556 z rękopisu słowa: „Koniec wstępu“, nowe wydanie V 404 rzecz tę pomija. Do s. 402 w. 25. tomu V. z. usunąć podał konjekturę E. Kucharski i zanulować (Pam. lit. 1912, s. 173, uw. 1.).

W oznaczeniu dat przy utworach francuskich, pomieszczonych w tomie VIII. zauważyłem niejednostajność, w t. VIII., 1, 32 : 13 mars, w t. VIII., 2, 33 : 14 mars, — VIII., 1, 332 13 juin a w t. V., 2, 314 13 mars. Pewnego rodzaju kontrolą tekstów francuskich pomieszczonych w tomie VII. są tłumaczenia polskie, tak np. na podstawie VII, 517, w. 14 od dołu poprawić należy VII 266, w. 8. z dołu année na armée, na podstawie VII, 361, w. 9. z góry czytać należy VII, 232, w. 15 z góry à l'inverse z. à l'universe; VII, 242, w. 6 z góry jest Dahn, a 579, w. 12 od dołu Dahn; VII 343 Friedrichs, a 582 Fridrichs.

Tylko przy utworach francuskich nie podał wydawca odmianek ze względu na to, że pisane w języku obcym i niezbyt liczne nie mogą budzić tego zajęcia co w utworach polskich: szkoda jednak, że i tych odmianek niema w wydaniu ściśle naukowem. Załować też należy, że wydawca nie poznaczał wierszy utworów liczbami, przez co cytowanie znacznie jest utrudnione.

Nowe wydanie zawiera nadto nieocenione wprost szczegóły w odniesieniu do chronologii utworów: poniżej zwracam uwagę na najważniejsze rzeczy: na podstawie dziennika poety oznacza wydawca czas powstania *Modlitw* na r. 1837 (por. III 397), *Wandy* (części I. na początek 1837 r., części II. na koniec 1837 r. lub początek 1838 r., V, 369 n), *Nocy letniej* na r. 1837. *Ułamku z poematu* (IV 369) na początek 1839 r., *Psalmu żalu* na sierpień 1848 (V 360), *Osta-*

tniego (zaczętego w r. 1840, ukończonego w r. 1847, V 384), *Nieboskiej Komedyi* części I. (por. szczegółowe uwagi wydawcy V, 389 *Modlitwy* z r. 1836 (VI, 11 i 295), wierszy drobnych: *O biedna* (maj 1836, VI 19, 303), *Do...* (*Czy pomnisz jeszcze na dożów kanaie*, 30 1837 (Meyet oznaczał 1836 r., Kallenbach r. 1835, por. jeszcze *Przegląd polski* 1912, I. 209 1; VI, 305 nn), *Weź ten orosły krzyż biały* (1837 r., VI, 307), *Chcę byś memi szkłami* (1837 r., VII 307), *Dla ciebiem wszystko* (przed 9. grudnia 1838 r., VI 307), *Fala tęsknoty* i *Hymn* (z r. 1839, a nie z 1842, jak podawano dotąd, VI: 309), *Czyż z tobą wtedy raz ostatni byłem* (Rzym w marcu 1839, VI, 317), *Zawsze i wszędzie* na czerwiec r. 1840 (VI 326), *Ukląkłbym może* (z pierwszej połowy sierpnia 1840, a nie z r. 1837, jak sądził Hösick, VI 328 n.), *Nad morzem na skale* 1849 w Sorrento (VI 333), *Gdybym dziś jutro* na 1841 r., (nie 1852, jak mylnie utrzymywał Małachowski VI 338), *Niech moja dusza* (z r. 1841, VI 338), *Znów wraca wiosna* (z r. 1842, a nie 1840, VI 345 n.), *Fryburg* (czerwiec 1842, VI 349), *Ressurrecturis* (na r. 1847, VI, 368 nn.), *Kampania rzymska* (na r. 1847, VI. 372, a nie 1840), *Gnosis* z r. 1844 (VII, 633). *Magnetyczność* z r. 1857 (VII 532.)

Niejedno z oznaczeń chronologicznych wydawcy da jeszcze powód do dalszych dociekań, jak to już z kilku stron dotąd uczyniono: i tak J. Pyrek: *Erotyki Z. Krasieńskiego*, Jasło, 1912, odnosi wiersz: *Jak kawał lodu* (VI 241) do r. 1838, a nie 1848 (s. 18 nn.) *Do Beatr...* (VI 246) do r. 1840 (s. 38 nn.); w sprawie napisania *O stanowisku Polski* por. uwagi Ćwika w Pam. Lit. 1912. s. 63, uw. 6 i w Badaniach nad idyonsynkrazyami Z. K-o. Lwów 1912, s. 55 n., Ćwik zakwestyonował także oznaczenie r. 1840 jako czasu powstania wiersza *Nad morzem na skale* (l. I. 15, uw. 2). Por. nadto kilka szczegółów podanych powyżej w mej recenzji.

Pododawał wreszcie wydawca objaśnienia rzeczowe, rzadziej językowe, pomieszczając je dla ułatwienia u spodu każdej stronicy pod tekstem. Są to objaśnienia popularne, niektóre jednak przynoszą rzeczy nieobojętne i dla badacza, np. I. 478, 507, III. 393. Często jednak wydawca nie objaśnił rzeczy potrzebujących objaśnień, np. VII, 112, 203 *lucifuga natio*, 135 *Essenizm*. — nie przetłumaczył zwrotów francuskich, VII, 380, 383 i t. p. Przy pismach filozoficznych przydałyby się w ogóle liczniejsze objaśnienia rzeczowe. Do s. 285 i 329 tomu I. należało podać jako odsyłacz *Ateneum* 1899 III. i *Sprawozdanie Czytelni akademickiej* we Lwowie 1894 r.

Z przytoczonych powyżej uwag wynika znaczenie nowego wydania dla studyów naukowych nad twórczością Krasieńskiego: jest ono najzupełniejsze, najdokładniejsze, do badań wszelkich niezbędne, jak to już się okazało w roku bieżącym przy całym szeregu rozpraw, opartych na niem. Stąd też prawdziwą wdzięczność odczuwamy dla wielkiej, mozolnej pracy szanownego wydawcy, który w krótkim stosunkowo przeciągu czasu, stworzył całość, zasługującą na zupełne uznanie.

Lwów.

Wiktor Hahn.